

ĮVADAS

Baltijos jūros rytinėje pakrantėje gyvenusių baltų ir finougrų visuomenių christianizacija yra mažiausiai porą šimtų metų vykstančių mokslinių tyrimų objektas. Christianizacijos procesas apima krikščioniškųjų misijų, Kryžiaus karo, Baltijos regiono europeizacijos, krikščionybės santykio su pagonybe, liaudiškojo religingumo, prekybos su pagonimis, politinės istorijos, Vokiečių ordino vykdytų užkariavimų, krikščioniškos ir pagoniškos teisės, kasdienybės ir kitas temas. Kiekviena jų gali tapti ir neretai tampa ne tik istorikų, bet ir archeologų, kultūros tyrėjų, religijų (kartais – mitologijos), kasdienybės, teisės, ekonomikos, politinės istorijos istorikų atskiro atvejo tyrimų objektais. Visi jie į baltų ir finougrų visuomenių christianizaciją įneša savų aspektų, požiūrių, epizodų, keliančių savitus klausimus ir pateikiančių specifinius atsakymus¹. Visų jų prieigų visuma pateikia visapusį christianizacijos proceso pažinimą, leidžiantį Baltijos rytinėje pakrantėje vykusią christianizaciją suvokti bendrame Baltijos jūros regiono ir visos Europos krikščionybės priėmimo procese².

17

Dėl geografinio artumo ir tam tikro politinio bei kultūrinio angažuotumo Livonijos, Prūsijos bei Lietuvos christianizacija, be lietuvių, latvių, visuomet domėjosi vokiečių, lenkų, rusų, Skandinavijos tyrinėtojai. Šiame rinkinyje publikuojamas Loico Chollet straipsnis taip pat parodo, kad baltų ir finougrų christianizacijos procesas nėra tik pačių lietuvių, latvių ir estų tyrinėtojų reikalas.

Nepaisant skirtingų šalių tyrinėtojų indėlio į baltų ir finougrų christianizacijos pažinimą, tam tikrą laiką krikščionybės priėmimas Prūsijoje, Lietuvoje ir Livonijoje nagrinėtas Kryžiaus karo kontekste³, siekiant atsakyti į vieną iš svarbiausių klausimų, – ar krikščioniško-

¹ Prūsijos, Lietuvos (įskaitant Žemaitiją) ir Livonijos christianizacijai yra skirta didžiulė istoriografija įvairiomis kalbomis – anglų, vokiečių, lietuvių, lenkų, rusų, latvių, estų. Istoriografijos išvardijimas užimtų per daug vietos. Vis dėlto kai kuriuos konceptualius ir / arba naujus darbus, kuriuose plačiai aptariama istoriografija, galima paminėti: BLOMKVIST, Nils. *The Discovery of the Baltic. The Reception of a Catholic World-System in the European North (AD 1075–1225)* (The Northern World. North Europe and the Baltic c. 400–1700 AD. Peoples, Economies and Cultures). Leiden, Boston, 2005. Žr. taip pat: *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*. Vols. I–II. Ed. by Maciej SALAMON, Marcin WOŁOSZYŃ, Alexander MUSIN, Perica ŠPEHAR. Kraków, Leipzig, Rzeszów, Warszawa, 2012; *Credo – Christianisierung Europas im Mittelalter. Essays*. Vol. I. Ed. by Christoph STIEGEMANN, Martin KROKER, Wolfgang WALTER. Petersberg, 2013; *Chrystianizacja „Młodszej Europy“*. Red. Józef DOBOSZ, Jerzy STRZELCZYK, Marzena MATLA. Poznań, 2016. Plačiai Lietuvos christianizacijos ir europeizacijos procesas aptariamas – BARONAS, Darius; ROWELL, S. C. *The Conversion of Lithuania. From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*. Vilnius, 2015.

² Pfg. PADBERG, Lutz E., von. *Christianisierung im Mittelalter*. Darmstadt, Stuttgart, 2006; *Chrystianizacja „Młodszej Europy“... Apskritai apie christianizacijos procesą Viduramžių Europoje – FLETCHER, Richard. *The Conversion of Europe. From paganism to Christianity 371–1386*. London, 1997.*

³ Antai Vokiečių ordino užkariavimų Prūsijoje ir lenkų kunigaikščių politinių pretenzijų į prūsų žemes kontekste buvo nagrinėjamas ir prūsų christianizacijos klausimas – MASCHKE, Erich. *Der Deutsche Orden und die Preussen. Bekehrung und Unterwerfung in der preussich-baltischen Mission des 13. Jahrhunderts*. Berlin,

sios misijos, vykdytos tarp pagonių vakarų slavų, baltų ir finougrų, buvo sudėtinė Kryžiaus karo dalis⁴. Nepaisant didelių tyrinėtojų pastangų, šis klausimas vienareikšmiškai taip ir liko neatsakytas, tačiau išryškino ateities tyrimų kryptys. Viena iš jų – į christianizacijos procesą žiūrėti per religijų kaitą palietusius mentalitetus ir kasdienybę. Tai apima ir tam tikras liaudiškojo religingumo (pamaldumo) formas, pakeitusias ligtolines pagonių Prūsijoje, Lietuvoje ir Livonijoje naudotas religingumo formas ir lėmusias naujo identiteto formavimąsi toli gražu ne tik dėl christianizacijos, bet ir dėl kryžiaus žygių⁵.

Be to, didesnę dėmesį pradėta skirti vienam svarbiausių christianizacijos dėmenų – bažnytinių struktūrų steigimui Livonijoje, Prūsijoje ir Lietuvoje⁶. Istoriografijoje jau seniai keltas klausimas, koks turėtų būti bažnyčių skaičius krikščionybę priėmusiose žemėse, kad galėtume christianizacijos procesą laikyti baigtu⁷. Ne mažiau svarbus

1928. Kalavijuočių ordino karinių žygių kontekste taip pat nagrinėtas Livonijos christianizacijos procesas – BENNINGHOVEN Friedrich. *Der Orden der Schwertbrüder. Fratres milicie Christi de Livonia* (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart, Bd. 9). Köln, 1965; URBAN, William. *The Prussian Crusade*. Washington, 1980; URBAN, William. *The Livonian Crusade*. Washington, 1981. Žr. taip pat: BOOCKMANN, Hartmut. *Der Deutsche Orden: Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte*. München, 1999; *Die Rolle der Ritterorden in der Christianisierung und Kolonialisierung des Ostseegebiets* (Ordines militares, Colloquia Torunensia, 1). Hrsg. von Zenon H. NOWAK. Toruń, 1983.

⁴ Šiuo klausimu istoriografija taip pat yra didžiulė. Vis dėlto paminėtini šie darbai: KAHL, Hans-Dietrich. Zum Geist der deutschen Slawenmission des Hochmittelalters. In *Heidenmission und Kreuzzugsgedanke in der Deutschen Ostpolitik des Mittelalters*. Hrsg. von Helmut BEUMANN. Darmstadt, 1963, S. 156–176; KAHL, Hans-Dietrich. Compellere intrare. Die Wendenpolitik Bruns von Querfurt im Lichte hochmittelalterlichen Missions- und Völkerrechts. In *Heidenmission und Kreuzzugsgedanke...*, S. 177–274. Apie prievartos galimą (ne)naudojimą pirmose lyvių misijose plačiau – DYGO, Marian. Mission und Kreuzzug in der Anfängen der Christianisierung Livlands. In *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje. Mokslinių straipsnių rinkinys*. Sud. Rita R. TRIMONIENĖ, Robertas JURGAITIS. Šiauliai, 2007, p. 66–84; Taip pat žr. mokslinių straipsnių rinkinį – *Schwertmission. Gewalt und Christianisierung im Mittelalter*. Hrsg. von Hermann KAMP, Martin KROKER. Paderborn, München, Wien, Zürich, 2013. Lietuvių istoriografijoje šis klausimas nagrinėtas – ŠČAVINSKAS, Marius. *Kryžius ir kalavijas. Krikščioniškųjų misijų sklaida Baltijos jūros regione X–XIII amžiais*. Vilnius, 2012. Plg. ŠČAVINSKAS, Marius. On the Crusades and Coercive Missions in the Baltic Region in the Mid-12th Century and Early 13th Century. The Cases of the Wends and Livonians. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 2014, Bd. 63, Hf. 4, pp. 499–527.

⁵ EIHMANE, Eva. The Baltic Crusades: a Clash of two Identities. In *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic frontier*. Ed. by Alan V. MURRAY. Farham, 2009, pp. 37–51; JENSEN, Carsten Selch. How to Convert a Landscape: Henry of Livonia and the *Chronicon Livoniae*. In *The Clash of Cultures ...*, pp. 151–168; MURRAY, Alan V. Music and Cultural Conflict in the Christianization of Livonia, 1190–1290. In *The Clash of Cultures ...*, pp. 293–305. Apie naująjį prūsų krikščionių identiteto formavimąsi Prūsijoje plačiau – DOBROSIELSKA, Alicja. *Opór oportunizm współpracy. Prusowie wobec zakonu krzyżackiego w dobie podboju* (Monumenta Literaria Prussiae. Seria C: monografie, nr. 7). Olsztyn, 2017.

⁶ Plg. BISKUP, Marian. Parafie w państwie krzyżackim. In *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne od XIII do XVI w.* Red. Zenon H. NOWAK. Toruń, 2000, s. 81–94; RADZIMIŃSKI, Andrzej. *Kościół w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach 1243–1525. Organizacja – uposażenie – ustawodawstwo – duchowieństwo – wierni*. Malbork, 2006; *Die Kirche im mittelalterlichen Livland* (Ecclesia Clerusque Temporibus Medii Aevi, vol. 5). Hrsg. von Radosław BISKUP, Johannes GÖTZ, Andrzej RADZIMIŃSKI. Toruń, 2019. Apie pirmąsias parapijas Lietuvoje žr. JUČAS, Mečislovas. *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.* Vilnius, 2007.

⁷ Minimalaus tankio bažnyčių tinklą buvo sureikšminę lenkų tyrinėtojai Henrykas Łowmianskis ir Jerzy Kłoczowski, žr. ŁOWMIANSKI, Henryk. *Religia słowian i jej upadek (w. VI–XII)*. Warszawa, 1979, s. 314–315; KŁOCZOWSKI, Jerzy. *Europa słowiańska w XIV–XV wieku*. Warszawa, 1984, s. 147–184. Plg. BUMBLAUSKAS, Alfredas; BUMBLAUSKAS, Mangirdas. *Žemaitijos krikštas. Christianizacijos procesas XV–XVII amžiuje*.

klausimas, – kada prasideda christianizacijos procesas Baltijos rytinėje pakrantėje ir su kokiais vykusiais visuomenės pokyčiais šią pradžią reikėtų sieti (šį klausimą nagrinėja ir šiam rinkiniui Rūdolfo Brūzio ir Roberto Spirglio parašytas straipsnis, skirtas lyvių kapinyno medžiagai). Akivaizdu, kad pirmųjų bažnytinių struktūrų steigimosi metu bažnyčių skaičius negalėjo būti didelis, bet ilgainiui didėjo, plėtėsi ir Bažnyčios įtaka visuomenei. Svarbu ir tai, kad misionieriai, juos palaikantys pasaulietinės valdžios atstovai ir į misijų darbą įsitraukę konvertitai dėjo krikščionybės įtvirtinimo ir krikščioniškosios visuomenės kūrimo pastangas. Nagrinėjant baltų ir finougrių christianizaciją, ne mažiau aktualus lieka religijų sinkretizmo, kultūrų difuzijos klausimas. Šis, o ne tik bažnyčių tankio, klausimas leidžia svarstyti Prūsijos, Livonijos, Lietuvos visuomenės krikščionybės gylį. Šis gylio klausimas tampa svarbus siekiant datuoti christianizacijos pabaigą, kuri Prūsijoje, Livonijoje ir Lietuvoje nebuvo identiška. Taigi, krikščioniškosios misijos žymėjo pastangų kurti krikščioniškąją visuomenę pradžią, o finalinis krikščioniškosios visuomenės kūrimo etapas – christianizacijos proceso pabaigą.

19

Baltijos regiono rytinio pakraščio christianizacijos procesas truko ne vieną šimtmetį. Krikščioniškosios misijos, prasidėjusios Prūsijoje ir (galimai) Lietuvoje X a. pab. – XI a. pr., tam tikrą pagreitį įgijo XII a. antrojoje pusėje, prie Dauguvos pradėjus steigti misijų, prekybos ir politiniams centrams, iniciatyvą rodant veikėjams tiek iš Vakarų, tiek iš Rytų (pirmiausia – Polocko) pusės. Prasidėjęs Kryžiaus karas bandė derinti krikščioniškųjų misijų teoriją ir praktiką su kryžiaus žygių teorija ir praktika, kas neabejotinai lėmė kilusius konfliktus, besitęsčius visą XIV a. Šių konfliktų smaugalyje stovėjo Vokiečių ordinas, turėjęs valdų Prūsijoje bei Livonijoje ir reiškęs pretenzijas į Lietuvą. Galiausiai politinėmis kombinacijomis Lietuvos valdovams pavyko neutralizuoti Vokiečių ordino veiksnį Lietuvai, 1386–1387 m. priėmus Vakarų Bažnyčios krikštą. Taip paskutiniai Europos pagony Lietuviai tarp 1386–1387 ir 1413–1419 m. galiausiai priėmė Vakarų Bažnyčios krikščionybę. Tačiau dalis to laikotarpio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų pavaldinių rusėnų praktikavo Rytų Bažnyčios krikščionybę dar nuo Kijevo Rusios kunigaikštystės laikų. Taip atsitiko todėl, kad Lietuvos valdovai užkariavimais ir savo vykdyta politine ekspansija užėmė į smulkius politinius darinius suskilusių Kijevo Rusios kunigaikštysčių plotus, patys išlikdami pagonimis. Nors dalis valdančiosios Gediminaičių dinastijos atstovų priėmė krikštą Rytų (o kai kurie, pabėgę į Vokiečių ordino pusę, – Vakarų) Bažnyčios apeigomis, didžiųjų kunigaikščių krikšto klausimas tapo svarbia Lietuvos išlikimo ir to meto Europos universaliųjų jėgų santykio su pagoniška Lietuva problema⁸. Mat priimdamas Vakarų

Vilnius, 2018, p. 53–55. Vis dėlto kiti tyrimai rodo, kad ir nesant įkurtos bažnyčios ar esant nepakankamam bažnyčių tankiui, christianizacija vykdavo gana sklandžiai, plačiau – VAIVADA, Vacys. Krikščionybės įsitvirtinimo Žemaitijoje XV a. pab. – XVI a. vid. klausimas: parapijų tinklo raidos ir asmenvardžių kaitos aspektas. In *Vertybių transformacijos: Baltijos regiono rytinė pakrantė XIII–XVIII amžiais. Kolektyvinė monografija*. Sud S. C. ROWELL. Klaipėda, 2015, p. 138–149.

⁸ Plg. GUDAVIČIUS, Edvardas. Lietuvos krikščionybės priėmimo politinė problema. *Lietuvos istorijos metraštis, 1987*. Vilnius, 1988, p. 14–22.

Bažnyčios krikščionybę, Lietuvos valdovas Jogaila Vladislovas II sprendė Vokiečių ordino vykdytos ekspansijos klausimą, galiausiai nulėmusį ir visos lietuvių visuomenės tolesnę politinę ir kultūrinę raidą – lietuviai tapo Vakarų civilizacijos dalimi⁹.

Vienu reikšmingesnių postūmių, nagrinėjant baltų ir finougrių christianizaciją bei permąstant ligtolinius tyrimus, manytume, tapo 1986–1987 m. Romoje surengtos dvi tarptautinės konferencijos, kurių pagrindu išėjo du didelės apimties mokslinių straipsnių rinkiniai¹⁰. Lenkijoje¹¹ ir tuo metu sovietų okupuotoje Lietuvoje¹² Lietuvos krikšto 600-ųjų metinių kontekste taip pat pasirodė darbų. Tačiau sovietų okupacijos sąlygomis Lietuvoje nebuvo įmanoma laisvai nagrinėti Lietuvos krikšto klausimo. Todėl Lietuvai atgavus nepriklausomybę ypač sustiprėjo poreikis ne tik iš naujo įvertinti Lietuvos christianizacijos, kovų su Vokiečių ordinu istoriją, bet ir imtis sovietmečiu labai ideologizuotų Katalikų Bažnyčios Lietuvoje istorijos tyrimų iš esmės¹³.

20

Šiandien istoriografijoje baltų genčių christianizacija jau yra integruota į bendrą Baltijos jūros christianizacijos procesą¹⁴. Istoriografijos raidoje reikėtų išskirti 2001 m. rugsėjo mėnesį Vilniuje įvykusią didelę tarptautinę mokslinę konferenciją, skirtą Lietuvos krikščionėjimui Vidurio Europos kontekste. Šios konferencijos medžiaga su aktualumo nepraradusiais tyrimais publikuota atskiru leidiniu lietuvių ir vokiečių kalbomis¹⁵. 2009 m., Lietuvai švenčiant Lietuvos vardo paminėjimo Kvedlinburgo analuose tūkstantmečio jubiliejų ir krikščioniškai Europai minint šv. Brunono Kverfurtiečio kankinystės metines, deramo dėmesio dar kartą pelnytai sulaukė pirmosios krikščioniškosios misijos į baltų kraštus¹⁶.

Pastaruoju metu į Lietuvos christianizacijos proceso nagrinėjimą labai aktyviai įsiliejo archeologai, naujai įvertindami seniai žinotus artefaktus, iki tol priskirtus pagoniškai

⁹ GUDAVIČIUS, Edvardas. Kultūrinio Lietuvos elito atsiradimo sąlygos. *Kultūros barai*, 1993, nr. 4, p. 62–66.

¹⁰ *Gli inizi del Cristianesimo in Livonia-Lettonia. Atti del Colloquio Internazionale di Storia Ecclesiastica, in occasione dell' VIII centenario della chiesa in Livonia (1186–1986). Roma, 24–25 giugno 1986* (Atti e Documenti, Vol. 1). Ed. Michele MACCARRONE. Città del Vaticano, 1989; *La Cristianizzazione della Lituania. Atti del Colloquio Internazionale di Storia Ecclesiastica, in occasione del VI centenario della Lituania cristiana (1387–1987). Roma, 24–26 giugno 1987* (Atti e Documenti, Vol. 2). Ed. Paulius RABIKAUSKAS. Città del Vaticano, 1989.

¹¹ *Christianizacja Litwy*. Red. Jerzy KŁOCZOWSKI. Kraków, 1987.

¹² JURGINIS, Juozas. *Lietuvos krikštas. Feodalinės visuomenės socialinės ir kultūrinės raidos studija*. Vilnius, 1987.

¹³ Plg. JUČAS, Mečislovas. *Krikščionybės kelias į Lietuvą. Etapai ir problemas*. Vilnius, 2000; *Šventieji vyrai, šventosios moterys. Šventųjų gerbimas LDK XV–XVII a.* Sud. Mindaugas PAKNYŠ. Vilnius, 2005; *Krikščionybės Lietuvoje istorija*. Sud. Vytautas ALIŠAUSKAS. Vilnius, 2006 (vertimas į lenkų kalbą – *Dzieje chrześcijaństwa na Litwie*. Red. Vytautas ALIŠAUSKAS. Warszawa, 2014).

¹⁴ *Christianization of the Baltic Region* (Castrī Dominae nostrae litterae Annales, Vol. I). Ed. by Jerzy GAŚSOWSKI. Pułtusk, 2004.

¹⁵ *Lietuvos krikščionėjimas Vidurio Europos konteste = Die Christianisierung Litauens im mitteleuropäischen Kontext*. Sud. Vytas DOLINSKAS. Vilnius, 2005.

¹⁶ *1009 metai: šv. Brunono Kverfurtiečio misija* (Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae, t. 5). Sud. Inga LEONAVIČIŪTĖ. Vilnius, 2006; TYSZKIEWICZ, Jan. *Brunon z Querfurtu w Polsce i krajach sąsiednich w tysiąclecie śmierci 1009–2009*. Pułtusk, 2009; BIAŁUŃSKI, Grzegorz. *Misja prusko-litewska biskupa Brunona z Querfurtu* (Monumenta Literaria Prussiae. Seria C: monografie, nr. 1). Olsztyn, 2010; *Bruno z Querfurtu. Osoba – dzieło – epoka*. Red. Marian DYGO, Wojciech FAŁKOWSKI. Pułtusk, 2010.

Lietuvos epochai, arba iširdami ir visuomenei pristatydami naujai rastus Viduramžių senkapius¹⁷. Įkapių, randamų Viduramžių senkapiuose, interpretacija tebekelia daug diskusijų: vieni bando užginčyti akivaizdžią krikščionybės įtaką Viduramžių senkapiams Lietuvoje, kiti, priešingai, bando įrodyti, kad XIV a. pab. jau negalima kalbėti apie pagoniškus artefaktus Viduramžių senkapiuose. Nepaisant to, visi šie ginčai, beje, būdingi ir Lenkijos ar Latvijos istoriografijoms, tik rodo, koks nepaprastai įdomus yra christianizacijos procesas ir kiek dar įdomių dalykų apie jį gali papasakoti įvairių mokslinių disciplinų atstovai.

Baltijos rytinės pakrantės visuomenių krikščioniškoms bendruomenėms dėmesys anksčiau jau buvo skiriamas ir Klaipėdos universitete. Čia tyrimai fokusavosi į krikščionių bendruomenes, jų konsolidaciją, 1387 m. Lietuvos konversijos permąstymą, nagrinėjant praktinę dvasininkų veiklą Prūsijos, Livonijos ir Lietuvos krikščionių bendruomenėse christianizacijos metu ir po jos¹⁸. Šio Klaipėdos universiteto inicijuoto leidinio idėja – Baltijos rytinės pakrantės visuomenių christianizacijos procesą nusakančių šaltinių (Viduramžių tekstų) naujas permąstymas, susidedantis iš atskirų tyrėjų pasirinktų aspektų ir požiūrių. Toks permąstymas būtinas, norint naujai įvertinti esamus archeologinius ir rašytinius šaltinius, siekiant kelti naujus aktualius klausimus, lemiančius tolesnį christianizacijos diskursą bendrame Baltijos regiono christianizacijos kontekste. Esamas rašytinių ir archeologinių šaltinių pažinimo lygis, gebėjimas naudotis šių šaltinių teikiama informacija sudaro sąlygas į christianizacijos procesą rytinėje Baltijos pakrantėje žiūrėti iš neįprastų ir nusistovėjusių žiūros kampų, tokių kaip bažnytinių institucijų steigtis, krikščioniškųjų misijų plėtotė, konvertitų krikščionių tikėjimo pažinimo lygis, krikščionybės priėmimo politinės ir / ar kultūrinės priežastys. Dabartiniuose christianizacijos tyrimuose jie sudaro svarbią, bet toli gražu ne svarbiausią vietą. Christianizacijos procesas pamažu tampa aktualus kultūrinės atminties, mentaliteto, kultūrų difuzijų ir kitais aspektais, leidžiančiais praplėsti paties krikščionybės priėmimo proceso pažinimo ribas. Skirtingų šaltinių derinimas, skirtingų mokslinių disciplinų prieigų integravimas, atliekant baltų ir finougrių krikščionėjimo tyrimus, tampa ne mažiau svarbu, nei nuosekliai išdėstyti baltų ir finougrių visuomenių christianizacijos įvykių istoriją, apimančią politikos, diplomatijos, kultūros, karybos aspektus.

Leidinį sudaro du skyriai. Pirmasis skyrius „Christianizacijos šaltinių permąstymas“ skirtas baltų ir finougrių christianizacijos archeologiniams ir rašytiniams šaltiniams aptarti. Rūdolfas Brūzis ir Robertas Spirigis nagrinėja lyvių visuomenės prie Dauguvos christi-

¹⁷ SVETIKAS, Eugenijus. *Alytaus kapinynas: christianizacijos šaltiniai*. Vilnius, 2003; VĖLIUS, Gintautas. *Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV amžiuje*. Vilnius, 2005; SVETIKAS, Eugenijus. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės christianizacija XIV a. pab. – XV a. Archeologiniai radiniai su krikščioniškais simboliais*. T. I–II. Vilnius, 2009; JONAITIS, Rytis; KAPLŪNAITĖ, Irma. *Senkapis Vilniuje, Bokšto gatvėje. XIII–XV a. laidosenos Lietuvoje bruožai*. Vilnius, 2020.

¹⁸ Verbum movet, exemplum trahit. *The Emerging Christian Community in the Eastern Baltic = Krikščioniškios bendruomenės tapsmas Rytų Baltijos regione* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. 33). Ed. by Marius ŠČAVINSKAS. Klaipėda, 2016.

anizaciją nuo X iki XIII a. pirmosios pusės, derindami archeologinių tyrimų duomenis su istorinių rašytinių šaltinių teikiama informacija. Toks šaltinių derinimas straipsnio autoriams leidžia naujai įvertinti lyvių christianizacijos procesą, ypač šio proceso pradžią, taip pat parodyti, kaip archeologinių artefaktų interpretacija gali tapti raktu naujai perskaityti, atrodo, jau seniai žinomus rašytinius šaltinius. Kaip reikėtų vertinti mirusiųjų kūnų deginimą vykstant christianizacijai – ilgą tyrimų istoriją turinti problema, aktuali ne tik Latvijoje, bet ir Lietuvoje, Lenkijoje, Rusijoje. Mat dažniausiai manoma, kad kūnų deginimas yra išimtinai pagoniškos ideologijos ir mitologijos nulemtas mirusiųjų laidojimo būdas. Tačiau kai kuriuose istoriniuose šaltiniuose, pavyzdžiui, Henriko Latvio „Livonijos kronikoje“, minima, kad žuvusių krikščionių konvertitų kūnai karo žygio metu buvo sudeginti, o vėliau, atgabenus į gimtinę, palaidoti bažnyčioje – taip atsitiko su lyvių didiku Kaupu, apie ką yra rašęs ir šių eilučių autorius¹⁹. Nepaisant to, kai kurie archeologai inertiškaitebkalba apie kūnų deginimą kaip pagonišką arba, geriausiu atveju, kaip sinkretinį ritualą, nieko bendra neturintį su christianizacija. Istoriniai šaltiniai, kuriuose esama nuorodų į tam tikrą krikščionybės simboliką, išreiškiančią mirusiųjų prisikėlimo viltį, kaip tik leidžia paaiškinti, kodėl christianizacijos laikotarpio lyvių palaidojimuose, net ir tuose, kurie buvo prie pirmųjų pastatytų bažnyčių, esama degintinių kūnų, palaidotų mediniuose karstuose. Kitaip tariant, christianizacijos laikų kremaciniai kūnų palaidojimai ne visuomet ir ne visada turėjo reikšti tik pagonybei priskiriamus laidojimo ritualus. Tai praplečia bendrą vaizdą, kaip vyko christianizacijos procesas Baltijos rytinėje pakrantėje, pažinimą.

Baltų ir finougrų christianizacijos pažinimą praplečia ir antrasis straipsnis, skirtas angelų, keliančių sielas į dangų, vaizdinio, ateinančio iš Šventojo Rašto, tyrimui. Jau minėta, kad paprastai krikščionybės gilumo / negilumo (paviršutiniškumo) klausimas nagrinėjamas keliant klausimus apie bažnytines institucijas, bažnyčių tinklą, misijų intensyvumą, pro akis praleidžiant kitą christianizacijos proceso dedamąją – liaudišką religingumą ir su juo susijusius vaizdinius. Mat krikščioniškų tiesų pažinimas ir jų įsisąmoninimas vyko ne tik savo darbą atliekant Bažnyčios atstovams (misionieriams ir kitiems dvasininkams), bet ir į Livoniją ir Prūsiją atsikėlusiams įvairiems atvykėliams – miestiečiams, pirkliams, žemdirbiams, šiaip skalsesnės duonos ieškotojams (plg. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino kvietimą Vakarų Europos gyventojams krikščionims atvykti į pagonišką Lietuvą). Jie su savimi atsinešė įvairių su mirtimi ir laidotuvių ritualais susijusių krikščioniškojoje Europoje egzistavusių vaizdinių, kuriuos perduodavo konvertitams tiesioginio bendravimo metu. Tarp šių vaizdinių kaip tik matomas angelų, keliančių sielas į dangų, motyvas. Jis susijęs su mirties sampratos ir anapusinio pasaulio christianizacija ir laidotuvių ritualų kaita pirmųjų konvertitų kartų gyvenamuoju laikotarpiu. Šiame kontekste ypač svarbus klausimas – ar baltų ir finougrų ikikrikščioniškoje pasaulėžiūroje egzistavo analogiškos dvasios, galėjusios

¹⁹ ŠČAVINSKAS, M. *Kryžius ir kalavijas...*, p. 155–158.

gabenti sielas į anapusinį pasaulį, ar toks vaizdinys, puikiai žinotas krikščioniškuose kraštuose, buvo visiškai naujas krikščionybę priėmusių konvertitų sąmonėje. Atsakant į šį klausimą, vėl tenka kliautis archeologiniais, ne tik rašytiniais šaltiniais; tik jų visuma padeda įvertinti pagoniškuosius laidojimo ritualus ir mėginti suvokti ikikrikščionišką anapusinio pasaulio sampratą.

Pirmąjį rinkinio skyrių baigia Rasos Mažeikos straipsnis, iš naujo vertinantis Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikos“ žinias apie prūsų pagonybę. Reikia suprasti, kad viduramžiškoji christianizacija, kaip yra nurodęs Michaelis Braueris, sudaro ne tik krikščionybės priėmimą (misijas, krikštą, krikščioniško gyvenimo įsitvirtinimą ir pan.), bet ir sampratą apie konvertuojamų žmonių pagonybę, jos ritualus, pasaulėvoką; visa tai šis tyrinėtojas yra įvardijęs *christianizacijos dialektikos* terminu²⁰. Todėl visiškai logiška Petro Dusburgiečio žinias apie prūsų pagonybę nagrinėti christianizacijos dialektikos kontekste, taip permąstant kone atmintinai tyrinėtojams žinomą prūsų pagonybės aprašymą. Straipsnio autorė skaitytojams pristato naują prūsų pagonybės aprašymo vertimą į anglų kalbą. Bet svarbiausias klausimas, nagrinėjant christianizacijos dialektiką Viduramžių šaltiniuose, – ar kronikininkai ir kiti Viduramžių autoriai iš tiesų pateikė „tikrą“ pagonybės aprašymą, ar vis dėlto, remdamiesi Viduramžiais vyravusiais „kanoniniais“ pagonybės aprašymais, aprašomų tautų pagonybę jie pristatė taikydami tam tikras klišes, kad Viduramžių skaitytojas galėtų suprasti, apie ką kalbama. Šis klausimas lieka aktualus ir aukščiau minėtų straipsnių autorių tyrimuose. Nuo to, kaip bus perskaitytas pats šaltinis, priklauso ne tik pažinimo lygis, bet ir christianizacijos proceso suvokimas. Dėl šios priežasties tyrinėtojas privalo dar ir dar kartą skaityti istorinius šaltinius, juolab kad šaltinių, kalbančių apie krikščionių požiūrį į baltų (taip pat ir finougrų) pagonybę, nėra daug ir jie nėra labai išsamūs. Net Petras Dusburgietis, prūsų pagonybei paskyręs visą III knygos 5 paragrafą, labai lakoniškai ir, reikia pripažinti, labai standartiškai apibūdino prūsams inkriminuojamą pagonybę, su kuria turėjo kovoti krikščionių dvasininkai ir Vokiečių ordino riteriai, konvertitams skiepydami naująsias krikščioniškas tiesas.

Antrąjį skyrių „Tarp christianizacijos ir kryžiaus žygių“ pradeda Loico Chollet straipsnis, aptariantis Viduramžių prancūzų diduomenės požiūrį į baltų christianizaciją, suvoktą kaip „kalavijo misiją“, atliekamą Vokiečių ordino. Istoriografijoje seniai konstatuota, kad Vokiečių ordinui vykdyti prūsų ir lietuvių žemių užkariavimus padėjo įvairių tautybių riterija. Prancūzų kronikininkams Prūsijos ir ypač Lietuvos užkariavimas bei šių kraštų christianizacija tebuvo periferinio susidomėjimo objektas, paskestantis bendroje Kryžiaus karo retorikoje ir kryžiaus žygių aprašymuose. Vis dėlto norint suvokti, kodėl baltų christianizaciją Vokiečių ordinas ir jo talkininkai mėgino vykdyti remdamiesi „kalavijo misijomis“ ir kokių inspiracijų vedini Vokiečių ordinui

²⁰ BRAUER, Michael. *Die Entdeckung des „Heidentums“ in Preußen. Die Prußen in den Reformdiskursen des Spätmittelalters und der Reformation* (Europa im Mittelalter, Bd. 17). Berlin, 2011, S. 35–40.

pagelbėti skubėjo prancūzų kilmės riteriai, reikia atsižvelgti ne tik į to meto Kryžiaus karo ideologiją, bet ir į šia ideologija persiėmusius asmenis, šiuo atveju – asmenis, kilusius iš Prancūzijos arba turėjusius su ja ryšių. Karinių veiksmų, evangelizuojant prūsus ir lietuvius, priešpriešos taikioms misijoms klausimas, prie kurio jau buvo trumpai prisiliesta įvado pradžioje, tebelieka svarbiu christianizacijos proceso pažinimo leitmotyvu. Jis leidžia nusakyti Viduramžiais suformuotą christianizacijos dialektiką ir krikščioniškųjų misijų teoriją bei praktiką.

24

Kryžiaus karo ideologijos niuansai christianizacijos kontekste nagrinėjami ir antrojo skyriaus antrajame straipsnyje, kurio autorė Yanina Ryier. Viduramžiais, kaip, beje, ir vėlesniais laikais, ypatingas dėmesys buvo skiriamas įvairiems stebuklams, laikytiems Dievo ženklais krikščionims. Angelų, keliančių į dangų sielas, vaizdinys, apie kurį jau buvo progos užsiminti, taip pat traktuotinas stebuklu, stebuklinga vizija, pabrėžusia supratimą apie krikščionišką anapusinį pasaulį, priklausantį nuo žmogaus nugyvento gyvenimo – teisiųjų sielos keliavo į dangų, o nuodėmingųjų – į pragarą. Kryžiaus žygių ideologijoje Vokiečių ordino broliai, kovoję su pagonimis prūsais ir lietuviais, atstovavo teisiesiems, todėl Dievas jiems, kovotojams už Dievo feodą – Prūsiją ir Lietuvą, siuntęs įvairių stebuklų, padedančių ir padrąsinančių kovoti ir nebijoti mirti / žūti mūšyje. Tikėdami šiaip stebuklais, kryžiaus žygių dalyviai jautė tampantys Dievo plano Žemėje dalimi: Kryžiaus karo dalyviai ir krikščioniškąsias misijas vykde misionieriai tapo christianizacijos dialektikos veikėjais, ateities kartoms paliekančiais informaciją apie žūtbūtinę kovą tarp gėrio (šviesos) ir blogio (tamsos).

Paskutinis straipsnis, kurio autorius Vytas Jankauskas, jungia Kryžiaus karo teoriją ir praktiką su krikščioniškųjų misijų ir bažnytinių institucijų Lietuvoje steigimo realijomis. Istoriografijoje jau ne kartą nagrinėta, kaip sunkiai vykdavo bažnytinių institucijų steigimas Viduramžių Europoje naujai christianizuojamuose kraštuose; daugeliu atvejų tai priklausė, kaip rodo Karolingų bažnytinė veikla užkariauotose saksų žemėse, nuo pasaulietinės valdžios preferencijų, krikščionių dvasininkų gabumų bei susitelkimo ir konvertitų įtraukimo į steigiamų struktūrų veiklą²¹. Vykstant Lietuvos christianizacijai karaliaus Mindaugo laikais (XIII a. vidurys), užrašymai pirmajam Lietuvos vyskupui Kristijonui taip pat buvo skirti bažnytinėms struktūroms steigti Lietuvos karalystėje. Bet minimas užrašymas, anot autoriaus, gali tapti raktu, atrakinančiu paties Mindaugo domeno valdų – „tikrosios“ Lietuvos – lokalizavimą.

Tikimės, kad skaitytojui pristatomas leidinys leis geriau pažinti baltų ir finougrių christianizacijos procesą, paskatins diskusijas, prisidės prie tolesnių tyrimų.

Marius Ščavinskas

²¹ PADBERG, L. E., von. *Christianisierung im Mittelalter...*, S. 70–82.